UDK 811.163.41'342.8
DOI 10.33669/KJ2022-33-09
Primljeno / received: 09. 6. 2022.
Prihvaćeno / accepted: 18. 10. 2022.

Изворни научни рад

Милена Стојановић
Београд, Република Србија
stojanovic.milena77@gmail.com

Дистрибуција силазних акцената ван првога слога у речима странога (и домаћега) порекла у српском језику

Сажетак: У овом раду анализирани су силазни акценти ван првога слога у речима страног (и домаћег) порекла у Београду, Пожеги и Тометином Пољу (код Ужичке Пожеге). Истраживање је обављено методом случајног узорка путем анкете и дијалога. У раду је указано и на улогу језичких стручњака и медија у формирању јасне слике о прозодијској норми, као и какав је став просечног човека у вези са овим питањима. Резултати показују да је процес адаптације силазних акцената ван првога слога речи странога порекла у току, али и да се силазни акценти вишесложних речи страног (и домаћег) порекла ван првога слога највише срећу код једног дела говорника у Београду, док је модел дугоузлазни и 2 постакценатске дужине у генитиву множине вишесложних речи доминантан у Пожеги и Тометином Пољу. Такође, резултати показују да дужине најбоље чувају субјекти у Тометином Пољу. Резултати истраживања су, дакле, показали да прозодијску норму најбоље следи Тометино Поље па Пожега, док то није случај са Београдом.

Кључне речи: Речи странога порекла, позајмљенице, силазни акценти ван првог слога, силазни акценти ван првога слога именица страног порекла, силазни акценти ван првог слога именица домаћег порекла

1. УВОД

У науци о језику мноштво је радова који се баве проблематиком позајмљеница попут радова Братољуба Клаића, Николе Рончевића,

Ovaj tekst je licenciran s Creative Commons Attribution 4.0 International License. Za detalje, posjetiti http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/.

Милије Станић, Михаила Стевановића и Александра Белића, Павице Мразовић и др. Став је да је процес усвајања речи странога порекла природни процес у језику и не треба га кочити па се према позајмљеницама треба односити са знањем и мером здраво језички планирајући.

Важно питање у вези са речима странога порекла јесте њихова прозодијска адаптираност систему српскога језика. На тај феномен реагује се само у случајевима који поприме медијску пажњу. Бројни су узроци томе почев од лингвистиче, ванлингвистичке, социолошке до психолошке природе појединаца. Да је реч о сложеном језичком проблему потврђује и чињеница да је појава силазних акцената ван првога слога раширена. Њу никако не треба занемарити, али не треба ни страховати да може доћи до урушавања прозодијског система.

Портфолио овога истраживања у српском језику чиниле су три различите средине – Београд, Ужичка Пожега и Тометино Поље (мађенско село испод Дивчибара)[1], анкета као сигуран

[1] Београд је град стратешког значаја када је реч економији, туризму, образовању и култури. Прозодијски, реч је о хибридном говору о коме је писала Јелица Јокановић Михајлов наводећи да је београдски говор са типично равним тоном, са колебљивом линијом после чега следи висок слог. Акцентовани и наредни слог нису повезани тонском линијом, већ постоји скок са нижег слога у првом на виши у другом слогу. Има случајева где иктус није пренесен на претходни слог, а на једном броју случајева иктус је на слоговној граници и да процес преношења није завршен. Долазећи у Београд, људи имају природну потребу, наводи Јокановић Михајлов (*Иновације у прозодији речи и исказа као одраз актуелних друштвених промена)* да „свој говор прилагоде новој средини, особито ако је она у социјалном и психолошком смислу престижна, као што је то случај са Београдом“ (Јокановић Михајлов 1997:43) па је ова чињеница била довољан разлог да се истраживање спроведе у њему. Друга средина јесте Пожега, градић златиборског округа чије је становништво досељено углавном из Црне Горе, Херцеговине и Рашке у XVIII и XIX веку. Са језичког аспекта, говор пожешког села Горобиља описао је Мирослав Николић (*Говор Горобиља*) наводећи да овај говор припада „групи најеволутивнијих штокавских говора – источнохерцеговачкој па улази у ону дијалекатску базу на коју се непосредно ослања наш стандардни језик“ (Николић 1972:10). То је „прелазни говор од источнохерцеговачких ка североисточним млађим новоштокавским говорима“ (Николић 1972:122). Говор Горобиља има нову деклинацију и нову акцентуацију. У њему постоји старо и ново преношење акцената на проклитику, а један је од говора који има добро очуване постакценатске дужине. Било је изазовно видети како

методолошки поступак, и дијалог са случајно изабраним субјектима (по 5 из Београда и Пожеге и 6 из Тометинога Поља). Анкету су чиниле осмишљене реченице коју су субјекти читали. Структуру реченица чиниле су и опште и властите именице странога и домаћега порекла са силазним акцентима ван првога слога замишљене тако да подсећају на новинске вести и занимљивости из живота обичног човека. Реченице су биле креативне како субјекти не би посумњали у њихову валидност приликом читања. Анкетни корпус чиниле су 253 именице страног и домаћег порекла са силазним акцентима ван првога слога, од којих је општих именица страног порекла било 144. Структуру дијалога карактерисала је непосредност и сажетост.

2. АНАЛИЗА ГРАЂЕ

Неуједначеност праксе у случају српског језика показује да се и код истог субјекта паралелно могу чути силазни акценти ван првога слога и решења прозодијске норме када су у питању речи странога порекла (али и вишесложне речи домаћега порекла). Такође, има примера да се упорно не следе решења прозодијске норме па се њима посебно треба бавити. Ипак, има и примера где је процес преношења силазних акцената ван првога слога у речима странога порекла ка почетку речи започет или је у потпуности извршен.

се прозодијски понашају речи странога порекла (и поједине речи домаћега порекла) у Пожеги па се и ова средина нашла у овом истраживању. Трећу средину чинило је маљенско село познато по Дивчибарама, Тометино Поље. Друго је по површини село у Србији чије је становништво досељено углавном из Бијелог Поља у XIX веку. Испитаници овог села су углавном средовечни људи који нису имали прилике да прозодијски мењају свој говор под утицајем нпр. главнога града (120 км удаљеног од њих) или најближих градова Ваљева и Пожеге. Не треба заборавити да је Вуков Тршић удаљен свега 70-ак километара од Ваљева па је и ова чињеница била важна приликом одабира у истраживању. Дакле, предмет овог истраживања јесу три различите средине (главни град, варошица и село), три дијалекатски и акценатски различита типа, и три циљне групе узете методом случајнога узорка (у Београду и у Пожеги то су средњошколци, а у Тометином Пољу средњовечни сељани).

2.1. *Двосложне именице странога порекла са краткосилазним акцентом ван првога слога*

У пракси су честе двосложне опште и властите именице странога порекла са краткосилазним акцентом ван првога слога попут примера типа **дизȁјн**, (Кòко) **Шанѐл** и сл. иако се зна шта каже прозодијска норма. Анализа материјала показује да опште двосложне именице странога порекла са краткосилазним акцентом ван првога слога имају пренет акценат, док властите именице овог модела имају непренесен краткосилазни акценат (пр. „*Нови* ***пројектант*** *паметних кућа зове се* ***Мишѐл*** *и рођена је у Сан* ***Марину***.“). Исти непренесен акценат имају и друге именице попут **Лотрѐк** и **Луцѐрн** (ум. **Лòтрек** и **Лȕцерн**), док именице типа **крȕжок** и **прòцент** имају краткоузлазни акценат на првом слогу.

2.2. *Двосложне именице странога порекла са дугосилазним акцентом ван првога слога*

Пракса познаје и двосложне опште и властите именице странога порекла са дугосилазним акцентом ван првога слога упркос прозодијској норми. Анализирани материјал из трију средина показује да се дугосилазни акценат преноси када је реч о општим именицама, док властите именице показују неуједначеност која је условљена природом ултиме. Тако су властите именице отворене ултиме типа **Мȍнрō** углавном са непренесеним дугосилазним акцентом (8 од 10 анкетираних у Београду и Пожеги), док су примери затворене ултиме углавном са пренетим акцентом, тј. краткоузлазним на првом слогу. Међу анкетиранима, ипак, постоји разлика јер анкетирани у Београду немају постакценатску дужину у **Лȉјēж**, док један део анкетираних у Пожеги исти топоним изговара са дужином, а други део у истом месту не преноси дугосилазни акценат (пр. „***Кристијано Роналдо*** *је нови* ***амбасадор*** *мира. Он најпре путује у* ***Лијēж****, сазнали смо од његових* ***асистената***.“) Дијалог са једним субјектом показује да је метатонијски пренет акценат чуо „*у Дневнику или тако некој емисији*“ наводећи да „*мислим да није исправно*.“ Његов став је да новинари метатонијски

пренет акценат говоре под утицајем помодарства: „*Ја бих рекао да је у питању мода и да је то неправилно*.“ казао је овај анкетирани из Пожеге. Овај субјект током разговора изнео је значајан податак који се тицао улоге његове професорке српског језика која „*кад смо радили акценат, исправљала ме неке речи што су уобичајене грешке*.“.

2.3. *Тросложне именице странога порекла са краткосилазним акцентом ван првога слога*

Анализа тросложних општих и властитих именица са краткосилазним акцентом ван првога слога обухвата посведочене примере акцентованог другог и трећег слога противно ставу прозодијске норме. Трећем слогу припадају примери типа **аргу̀мент, дебѝтант, демо̀нстрант, детѐрџент, фабрѝкант, имѝгрант, конку̀рент, контѝгент, кома̀ндант, ма̀турант, парла̀мент, пергàмент, претѐндент, пројѐктант, протѐстант**; **Мира̀нда**, (Ла) **Кору̀ња** и **Боло̀ња**. Резултати материјала показују да тросложне опште именице страног порекла имају непренесен краткосилазни акценат (пр. **диригѐнт, лабора̀нт, реферѐнт, депонѐнт, дијама̀нт**). Изузетак је именица **тероˀрист** која је честа у медијима са стандардним акцентом.

За разлику од ње, у пракси су властите тросложне именице страног порекла са краткосилазним акцентом на другом слогу (пр. „*Најбољи фудбалски судија свих времена, Пјер **Луиђи Колина**, рођен је у **Болоˀњи***.“). И дијалог је потврдио да се примери општих именица типа **амбѝјент**, **делѝнквент**, **хорѝзонт** и **теста̀мент** често изговарају са непренесеним краткосилазним акцентом са трећег слога. Зато је очекивано да ће и примери попут властитих **(Ђа̀н) Ба̀тиста Ва̀лӣ**, **Францѝско**, **Беа̀трис**, **Шампа̀њōл,** али и општих типа **со̀лвентнōст**, **пѐрфектнōст**, **пика̀нтнōст**, **апсо̀лвент**, **брилѝјант**, **комѝтент**, **претѐндент**, **рецѐнзент** и сл. бити изговорени противно прозодисјкој норми, док се за именицу **но̀ˀкдаун** (**нокда̀ун**) може очекивати да ће бити изговорена са краткосилазним акцентом ван првога слога упркос ставу прозодијске норме.

2.4. *Тросложне именице странога порекла са дугосилазним акцентом ван првога слога*

Исти критеријум поделе, тј. место акцента на другом и на трећем слогу имају и тросложне опште и властите именице странога порекла са дугосилазним акцентом. Резултати потврђују да обе врсте ових именица у српском језику углавном чувају непренесен дугосилазни акценат. Чине их примери типа **Ђова́ни**[2], **Касти́љо**, **Са̀лвāдор**; **Ба̀рбāдос**, **Мѝсӯри**, **Рома́но**, (Сиера) **Лео́не**, (Сан) **Дије́го**, (Сан) **Мари́но**, **Ца̀кāрта** и **Рамбӯјē**; затим **резѝмē**, **лава̀бō**, **матѝнē**, **педѝгрē** и **воа̀јēр**.

Анализирани материјал показује да је двоје (од петоро) анкетираних у Пожеги изговорило име фудбалског судије **Пјера Луиђија Колине** са краткоузлазним и две дужине, а шесторо (од њих десеторо) у Београду и Пожеги тачно је изговорило топоним **Барбадос**, тј. **Ба̀рбāдосу**. Када је реч о топониму **Чика́го**, половина анкетираних га је тачно изговорила, док друга половина чува непренесен дугосилазни акценат на другом слогу. Изузетак јесте именица **интѐрвју** у Тометином Пољу коју је 33% анкетираних изговорило према прозодијској норми, а 67% са краткоузлазним акцентом на додатом вокалу *-и-*. Дугосилазног акцента у овом примеру није било код Тометинаца. Интересантно је и да недовољно знање опште културе утиче на изговор појединих примера. Тако нпр. **Ришѐљē** (пр. „***Ришеље*** *је имао неколико* ***обавештајаца*** *из редова* ***протестаната***.“) код средњошколаца постаје **Рѝшељē** (у Пожеги код једног дела анкетираних) односно **Рѝшеље** у Београду.

Један субјекат у Пожеги упитан какав је његов став према медијском „пропусту“ у коме је спикерима дозвољено да у појединим медијима користе дијалекат понет из родитељског дома, одговорио је: „*Они су тако навикли .... и не могу то сада баш да промене у говору*.“ На питање: „*Да ли мислиш да треба мењати?*“ он је казао: „*Мислим да треба, али то је углавном тешко*.“ Било је и оних који су казали да метатонијски пренет акценат чују једино

[2] Према М. Шипки (*Правописни речник*) ова именица гласи: **Ђова̂ни**.

на телевизији. На питање: „*Која телевизија?*“ субјект у Пожеги је одговорио: „*Не знам тачно. Не гледам много. РТС*“. На питање да ли би говорио према стандарду добивши савет како треба, исти субјект каже: „*Можда не бих одмах, али када бих то говорио ... па бих се сетио, можда бих некад исправио*.“.

2.5. *Вишесложне именице странога порекла са краткосилазним акцентом ван првога слога*

Анализа општих и властитих вишесложних именица странога порекла са краткосилазним акцентом ван првога слога у српском језику обухватила је примере типа **деликàтес, темперàмент, експерѝмент, хермафрòдит, Елизàбет, архѝтеткт(а)** и сл. Резултати анкете показују да опште именице овог модела углавном чувају непренесен краткосилазни акценат (нпр. **коефицијѐнт**). Постоје и примери где се уместо краткосилазног акцента ван првога слога среће краткоузлазни на истом слогу што је једно од решења прозодијске норме (пр. „*Екипа* ***ледоломаца*** *није имала* ***губитака*** *у људству у најновијем* ***експеримѐнту***.“) Овом решењу прозодијске норме прибегли су у Тометином Пољу, док су анкетирани у градовима доследно чували краткосилазни акценат на четвртом слогу упрскос решењу прозодијске норме.

2.6. *Вишесложне именице странога порекла са дугосилазним акцентом ван првога слога*

У пракси позицију дугосилазног акцента на пенултими имају и четворосложне именице страног порекла типа **àвангāрда**, **алѝгāтор**, **анѝмāтор, атѐнтāтор, аспѝрāтор, генѐрāтор, имѝтāтор, индѝкāтор, инвѐстѝтор, изòлāтор, кондѐзāтор, пропàгāнда**; **Салвàтōре, Алѐксāндар (Алексáндар)** и **Сантòрѝн(и)**. Тако су резултати материјала показали да су анкетирани у Београду и Пожеги изговорили **инкỳбāтор** као **инкубâтор**, **рецѝтāтор** као **рецитâтор**, **реформâтор** уместо **рефòрмāтор**, као и **Каравâђо**, **Кристијâно** и **Колорâдо** упркос прозодијској норми. То је случај и са лексемама **калкỳлāтор** изговорена као **калкулâтор** и **окупâтор**

уместо **окȕпа̄тор** у сва три анкетирана места. Ипак, код двеју анкетираних у Београду пример лексеме **амба̀са̄дор** био је са краткоузлазним акцентом, али без дужине гласивши **амба̀садор**. Топоним **Удине́зе** код седморо њих (пет у Београду и двоје у Пожеги) на трећем слогу имао је дугоузлазни акценат што је у складу са прозодијском нормом, док субјекти у Пожеги нису пренели дугосилазни акценат са трећег слога.

Тежња очувања дугосилазног акцента на трећем слогу противно прозодијској норми показала се и у дијалогу. Тако је субјект из Београда на питање: „*Да ли је заиста исправно рећи* ***калку́ла̄тор*** *или треба рећи* ***калкула̂тор****?*“ одговорила: „*Ја пре мислим да треба рећи* ***калкула̂тор****.*“ Разлог томе је, према речима субјекта, чешћа употреба непренесеног акцента на телевизији. Ипак, она је Прву српску телевизију навела као узорну по питању прозодијске норме[3]. Интересантно је да би ова анкетирана метатонијом пренете акценте користила само у школи а „*вероватно бих наставила да говорим онако како ја изговарам.*“ Дугосилазни акценат на трећем слогу именице **калкȕла̄тор** имали су анкетирани у Пожеги и Тометином Пољу. Један Тометинац упитан како би реаговао када би добио савет прописан од стране прозодијске норме за ову лексему одговорио је: „*Навика је* ***калкула̂тор****.*“ У Београду и у Пожеги субјекти су питани за акценат именице **алѝга̄тор**. Њихов изговор био је са непренесеним дугосилазним акцентом са трећег слога што је противно решењу прозодијске норме. Када је реч о лексеми **окȕпа̄тор**, анкетирани из Пожеге наводе да би се брзо адаптирали прозодијској норми и тако ову именицу изговарали. Ипак, посебно је упечатљива појава дугосилазног акцента на трећем слогу именице **милѝја̄рда** код ученика Прве економске школе у Београду која није у складу са решењем прозодијске норме: „*Узми* ***калкула̂тор*** *и напиши* ***милија̂рда****.*“ казали су они. Ово је апел професорима српског језика да инсистирају на поштовању прозодијске норме код ученика полазећи од лексема које свакодневно користе. Статистички 100% према прозодијској норми изговорена

[3] Већина анкетираних у Пожеги и у Тометином Пољу РТС је навела као пример доброг изговора.

ова именица налази се код анкетираних у Тометином Пољу, а тачно ју је изговорила и већина анкетираних у Пожеги. Када је реч о именици **радѝјāтор**, једна анкетирана из Београда би је вероватно, вођена сугестијом, изговарала поштујући метатонију, док двојица субјеката из Тометиног Поља ову лексему изговарају не преносећи дугосилазни акценат са трећег слога. Саговорници су питани и за лексему **карбỳрāтор**. Одговор у Пожеги био је: „**Карбурâтор**.“. Ипак, петоро субјеката из Тометиног Поља било је једногласно када је реч о акценту лексеме **помòрāнца.** Једногласно су казали да је „*исправно рећи* ***помòрāнца***“ као и да нису чули никог у овом селу да ову лексему изговара другачије. Један Тометинац, педесетдвогодишњак, земљорадник упитан за мишљење у вези са непренесеним акцентом ове именице категоричан је био: „***Поморâнца*** *је неисправно*“.

Када је реч о четворосложним властитим именицама странога порекла, код њих се у пракси често може чути дугосилазни акценат на другом слогу, док норма прописује метатонију. Резултати истраживачког матеијала то показују (пр. „*Екипама Сан* ***Антôнија*** *и* ***Индијанаполиса*** *предстоји неколико нових* ***задатака***.“) Непренсен дугосилазни има и топоним **Лòмбāрдија** упркос решењу прозодисјке норме. Типична представница београдског говора упитана је да ли је помодарство када властиту именицу **Лòмбāрдија** изговоре новинари РТС-а према прозодијској норми. Рекла је: „*Мислим да нису погрешили. Вероватно знају више од нас. Мислим да није грешка, али ја бих, на пример, рекла* ***Лòмбардија***. *Приближно слично томе, али ...*“ За разлику од ње, један Пожежанин на исто питање одговорио је: „*Ја бих рекао да је у питању мода и да је то неправилно*.“

Петосложне именице странога порекла које се често могу чути са дугосилазним акцентом ван првога слога обухватиле су два модела. Први модел јесте позиција дугосилазног акцента на трећем слогу, а други модел је са дугосилазним акцентом на четвртом слогу. Прозодијска норма, супротно овој пракси, и за њих има решења. У оквиру првог модела, разликују се три групе. Прву групу чине

примери типа **инквѝзиција**, **инхибѝција**, **институ̏ција**, **инвестѝција** и сл. Резултати материјала показују да се углавном чува дугосилазни акценат на трећем слогу, што је супротно норми. Тако је именицу **аудѝција** петеро анкетираних у Београду и Пожеги изговорило са непренесеним дугосилазним акцентом са трећег слога, а петоро ју је изговорило према прозодијској норми, тј. са дугоузлазним акцентом на трећем слогу. Именицу **композѝција**, шесторо (од њих десеторо) изговорило је чувајући дугосилазни акценат на трећем слогу (пр. „***Диригент** бечке **филхармоније**, у име својих **организатора**, најавио је **композѝције** које ће се извести у част Јохана Штрауса.*“) Однос 80% : 20% у корист дугосилазног акцента на трећем слогу има именица **конституција** код анкетираних у Београду и у Пожеги.

Другој групи петосложних именица странога порекла са дугосилазним акцентом на трећем слогу припадају именице **буржо̀āзија; Ау̀стрāлија, Порту̀гāлија** и сл. као и именице **Југо̀слāвија** и **Макѐдōнија**. Резултати показују да топониме **Индо̀нēзија** и **Порту̀гāлија** сви анкетирани у Београду и Пожеги изговарају не преносећи дугосилазни акценат са трећег слога, што је супротно прозодијској норми. Анкетираној из Београда постављено је питање: „*Какав је твој став према речи **По̀ртугāл**?... а постоји, такође, и **Порту̀гāлија**?*“ Рекла је: „*Ја пре користим **По̀ртугал** зато што ми је некако логичније да кажем **По̀ртугал**.*“ Упитана је да ли је тако изговорен овај топоним коректан када се има у виду прозодијска норма. Одговорила је: „*Мислим да је исправнија од .....*“, а на сугестију о томе шта каже прозодијска норма, рекла је: „*Ако ми Ви, као професорка српског, кажете да је исправно, онда ћу променити своје мишљење.*“ Сматрам да је ово врло важан податак јер показује да се реч професора уважава када је реч о прозодијској и правописној норми. Овај топоним исто је изговорио и анкетирани у Пожеги који је приметио да се може чути (истина доста ређе) и стандардни облик, али да „*спортски новинари кажу **По̀ртугал**.*“ Мишљење субјекта било је да „*Исто је рећи **Португāлија** или **По̀ртугāл**. Краће је **По̀ртугāл**.*“ Када је упитан

да ли би користио стандардни облик када би добио савет како он гласи, одговорио је: „*Говорио бих. Да.*“ Једна анкетирана у Пожеги упитана је чији савет би послушала када је реч о стандардном акцентовању. Одговорила је: „*Људи који су образовани.*“ Овај податак је драгоцен јер алармира језичке ауторитете у заједничкој мисији. Топоним **Пенсѝлвāнија** 80% анкетираних у Београду и Пожеги изговара не користећи метатонију (пр. „*Један фабрикант у **Пенсилвâнији** каже да има шест кућних **љубимаца**, пет паса **мешанаца** и руску мачку.*“). Именицу **катѐгōрија** изговорило је десеторо анкетираних у Београду и Пожеги. Дугосилазни акценат на трећем слогу, што је противно прозодијској норми, био је код 60% њих. Један анкетирани из Пожеге се ове лексеме сетио захваљујући професорки српског језика. Именица **телѐвӣзија** била је у исказима: „***Телевизија** у **Чикагу** навела је имена петорице **ватрогасаца** на које су пуцали **демонстранти**.*“ и „*Сваког месеца плаћам **телевизију**, а немам времена да је гледам.*“ Облик номинатива једнине ове именице био је са непренесеним акцентом и изговорило га је петнаесторо њих у сва три места, док је један субјект из Тометиног Поља изговорио са дугоузлазним на трећем слогу. Ипак, облик акузатива једнине сви субјекти у Тометином Пољу изговорили су са непренесеним акцентом. Тако је било и са именицом **Југо̀слāвија** у Београду и Пожеги. Пожежани су чували постакценатску дужину будући да су контексти то захтевали па је ова именица гласила **Југослâвијē**, док је појаву нормираног облика имало 71% анкетираних у Тометином Пољу (пр. „*Био је **командант** војске **Југо̀слāвијē**, али није издао наређење да се пуца.*“, „*Унија **послодаваца Југо̀слāвијē** разговара данас о **купопродаји** пословних простора у строгом центру Београда.*“, „*На пољима **Југо̀слāвијē** у мају све је жуто од **маслачака**.*“) Субјекти у Београду и у Пожеги питани су за изговор именица **Макѐдōнија** и **Аӯстрāлија**. Били су доследни у чувању дугосилазног акцента на трећем слогу, што је противно прозодисјкој норми, а дијалог потврђује да се и код именице **буржо̀āзија** дугосилазни акценат не преноси трећег слога. То је био случај и са субјектом из Београда која је на питање:

„***Буржоâзија*** *или* ***буржодāзија***?“ одговорила: „*Ја бих рекла* ***буржоâзија****, али не мислим да је неисправно* ***буржòāзија.***“

Трећу групу петосложних именица странога порекла са дугосилазним акцентом ван првога слога чини дугосилазни акценат на трећем слогу, а стандард овој групи прописује краткоузлазни на антепенултими. Реч је о именицама типа **реперкỳсија** и сл. Резултати показују да се непреноси дугосилазни акценат (пр. „*Ових седам* ***малограђана*** *не зна шта је* ***куртоâзија***.“. Према *Једнотомнику* Матице српске, ова именица је дублет. тј. **куртоàзија** и **куртоáзија**, а у Београду и Пожеги то случај и са именицом **коалѝција**. Петосложне именице странога порекла са дугосилазним акцентом ван првога слога чини позиција овог акцента на пенултими упркос ставу прозодисјке норме. Имају га опште именице **иницѝјāтор**, **поларѝзāтор**, **стабилѝзāтор**, **стерилѝзāтор** као и властита именица – презиме **Алигѝјēри** и сл. У анализираном материјалу све ове именице су са непренесеним акцентом, тј. дугослазним на четвртом слогу. Такође, јасно се уочава чување дужина код анкетираних у Пожеги где су контексти то захтевали (нпр. **катализâтōрā**, **организâтōрā**), а у Тометином Пољу чува се непренесен, тј. дугосилазни акценат на четвртом слогу у примеру **акумỳлāтор** (пр. „*Који је Ваш аргумент што не ради* ***акумулâтор***?“). Упитан за лексему **стабилѝзāтор**, субјект из Пожеге рекао је да је стандардни облик чуо „*можда у Дневнику или тако некој емисији*“, а на питање да ли је то према његовом мишљењу исправно, одговорио је: „*Мислим да није*.“ Да је реч о 100% чувању дугосилазног акцента на пенултими потврдила је и једна анкетирана из Београда упитана за лексему **иницѝјāтор**. На питање: „*Да ли неко од твојих пријатеља каже* иницѝј***āтор****?*”, одговорила је: „*Не.* ***Иницијâтор***.”.

Именицу **лабораàтōрија** изговорило је десеторо субјеката у Београду и у Пожеги, по петоро у оба града у примеру: „*Прво је радио као* ***лаборант*** *у* ***лабораторији****, а сада је* ***референт***.“ Непренесен акценат, изговорила су тројица у Пожеги, док се код осталих Београђана и Пожежана уочава краткоузлазни акценат уместо дугосилазног на четвртом слогу, тј. **лабораторији** што

може бити прихватљиво решење мада *Шестотомник* наводи **лабора̀тӯрија** и **лабора̀тӯриј**. Разнородност по питању квалитета акцента и чување постакценатских дужина у Пожеги показао је пример именице **вегетаријáнац** у генитиву множине (пр. „*Исхрана* ***вегетаријанаца*** *у* ***Португалији*** *садржи неколико врста воћних* ***напитака*** *и поврће са* ***пикантним*** *зачинима.*“). Прозодијска норма појаву трију постакценатских дужина код овог модела именица сматра обавезним. Ипак, Милка Ивић у књизи *О Вуковом и вуковском језику*, говорећи о брзини развоја књижевног језика од Вукова времена до данас, као значајну особину наводи губљење постакценатских дужина али и „нереалну концепцију о томе шта значи бити веран Вуку“ (Ивић 1997:41).[4]

Резултати у вези са овим акцентаским моделом показују доследно чување дугосилазног акцента на петом слогу у Београду и 100% дугоузлазни и две постакценатске дужине у Пожеги (**вегетаријâнаца** / **вегетаријáнāцā**) што указује да модел дугоузлазни и две постакценатске дужине код вишесложних именица може бити дублетни иако га акцентовани речници ни приручници не бележе.

2.7. *Силазни акценти ван првога слога у речима домаћега порекла*

Ово истраживање обухватило је и поједине речи домаћег порекла са силазним акцентима ван првога слога у српском језику. Анализа је обухватила тросложне и вишесложне именице домаћег порекла. Резултати су следећи:

[4] Милка Ивић примећује да „језик радија и филма најбоље показује колико је то (губљење дужина) добило масовни карактер, колико је постало обично и стога правилно за језичко осећање образованих људи са територије Србије“ (Ивић 1997:18). Препоруке норме о бележењу постакценатских дужина које не изговара ни Београд ни Крагујевац ни Нови Сад, ауторка види као инсистирање на фолклорном облику који је „закопан у далеким брдима где људи још на огњиштима пеку хлеб“ уместо да се инсистира на језичкој особености „у којој се већ поодавно братски слажу Београд и Нови Сад“ (Ивић 1997:40).

2.7.1. *Тросложне именице домаћега порекла са краткосилазним акцентом ван првога слога*

Анализа тросложне именице домаћег порекла типа **пȍлубрат** показала је две ситуације. Прва јесте појава краткосилазног акцента ван првога слога, а друга је појава секундарног акцента код субјеката у Тометином Пољу због споријег темпа током читања (пр. „*Имам неколико **задáтāкā** – треба да посејем, покупим шљиве и са **пȍлубр̏том** одем код двојице **препродáвāцā** ракије*.”).

2.7.2. *Вишесложне именице домаћега порекла са краткосилазним акцентом ван првога слога*

Анализа примера четворосложних и петосложних именица домаћег порекла са краткосилзним акцентом на трећем слогу показује да се чува краткосилазни акценат на трећем слогу. Чувају се и постакценатске дужине код анкетираних у Пожеги и у Тометином Пољу. Пример именице **малȍлетнӣк** један је од многобројних који то потврђује.

Петосложне речи домаћег порекла које се у пракси срећу са краткосилазним акцентом ван првога слога подељене су на два модела и тако анализиране. Први модел чине петосложне именице домаћег порекла са краткосилазним акцентом на трећем слогу за које норма прописује краткоузлазни на трећем, а други модел су петосложне именице домаћег порекла са краткосилазним акцентом на трећем слогу за које норма прописује краткоузлазни на другом слогу. Први модел чине лексеме **пољопривреда** и **купопродаја**. Резултати анализе у Београду, Пожеги и Тометином Пољу показују да се углавном среће непренесен силазни акценат.[5] Други модел чине петосложне именице домаћег порекла са краткосилазним акцентом на трећем слогу за које норма прописује краткоузлазни на другом слогу. То су именице типа **вишѐспратница**,

[5] Према прозодијској норми, истини за вољу, лексема **пољопривреда** је изузетак: у *Шестотомнику* Матице српске она је са краткоузлазним акцентом на трећем слогу, али је у *Једнотомнику* Матице српске са краткосилазним ван првога слога.

малòграђанин, истòмишљенӣк и сл. Резултати у трима анкетираним срединама показују да је реч о углавном непренесеном краткосилазном акценту са трећег слога.

2.7.3. *Вишесложне именице домаћега порекла са дугосилазним акцентом ван првога слога*

Групу четворосложних општих именица домаћег порекла са дугосилазним акцентом на трећем слогу чине именице са краткоузлазним акцентом на другом и постакценатском дужином. Анализа је обухватила само именицу **ходòчāшће** која је проверена у дијалогу у Београду и Пожеги. Београђанка је рекла да се не среће дугосилазни на трећем слогу јер „*углавном су се сви навикли на овај акценат* ***хòдочашће*** *као што и ја говорим.*“, а субјект из Пожеге: „*Како ти реагујеш када неко од твојих пријатеља, у твом окружењу, каже* ***ходочâшће***?“ одоворио је: „*Не реагујем, али нико тако не говори. Сви кажу* ***хòдочāшће***.“

Петосложне опште именице домаћег порекла често су у пракси са дугосилазним акцентом на трећем слогу супротно ставу прозодисјке норме. Оне су у овом истраживању подељене у две групе. Прву групу чине именице за које је прозодијска норма у генитиву множине прописала краткоузлазни акценат на другом слогу и три постакценатске дужине. Другу групу чини пример типа **самозâштита**. Првој групи припадају именице типа **изȕзēтāкā**, **недòстāтāкā**, **сладòкȳсāцā**, **станòдāвāцā**, **ватрòгāсāцā**, **домòрōдāцā**, **првòбōрāцā**, **људòждēрстāвā** и сл. Резултати показују да се код субјеката у Београду среће 100% дугосилазни акценат на трећем слогу (без дужина) у генитиву множине упркос јасном ставу прозодијске норме као и могућности да се дугосилазни замени на истом слогу дугоузлазним акцентом. У књизи *Акценат и интонација говора на радију и телевизији* објашњено је зашто говорници прибегавају моделу дугосилазни акценат (и две дужине) уместо стандарда краткоузлазни и три постакценатске дужине. Стандардни модел „ритмички је асиметричан и нестабилан“ наводи Јелица Јокановић Михајлов. Он тражи „одређену артикулациону дисциплину и

концентрацију, како би сва три имала јасно изражен квантитет“. Супстандардни модел „има акценат скоро увек на средини речи и он траје дуго, што је врло погодно као артикулациони ослонац“ (Јокановић Михајлов 2006: 198). Ипак, у Пожеги и у Тометином Пољу једино могући модел је дугоузлазни и две постакценатске дужине у примерима типа **очеви́дāцā**, **поједи́нāцā**, **недоста́тāкā** и **замоту́љāкā**. Овакви резултати потврђени су и у дијалогу.

Другу групу петосложних општих именица домаћег порекла са дугосилазним акцентом на трећем слогу чини пример типа **самоза̂штита** који је изузетак, са дугосилазним ван првога слога према *Шестотомнику* и *Једнотомнику*. Резултати анкете спроведене на малом узорку међу становницима Тометиног Поља то исто потврђују.

Шестосложне опште именице домаћег порекла у српском језику често се срећу са дугосилазним акцентом на четвртом слогу у генитиву множине. Према прозодисјком стандарду оне имају краткоузлазни акценат на трећем слогу и три постакценатске дужине. Овој групи именица припадају примери типа **каменòрēзāцā**, **обавѐштājāцā**, **саветòдāвāцā**, **законòдāвāцā** и сл. Резултати показују непренесен дугосилазни акценат са четвртог слога у Београду, и модел дугоузлазни акценат и две постакценатске дужине у Пожеги и Тометином Пољу.

2.7.4. *Генитив множине вишесложних именица домаћега порекла*

Већ наведени примери вишесложних именица домаћега порекла у облику генитива множине заслужују посебну пажњу. Поред петосложних, и четворосложне именице домаћег порекла подељене су у два акценатска модела будући да се у пракси изговарају са дугосилазним акцентом на другом слогу, као и именице са дугосилазним акцентом на трећем слогу. Прву групу чине четворосложне опште именице домаћег порекла са дугосилазним акцентом на другом слогу у генитиву множине за које норма у овом падежу прописује краткоузлазни акценат на првом и три постакценатске дужине. Овој групи припадају именице типа **бѐлӯтāкā**, **дòбӣтāкā**,

по̀да̄та̄ка̄, **му̀шка̄ра̄ца̄**, **о̀блӯта̄ка̄**, **мѐзӣма̄ца̄**, **о̀дбӣта̄ка̄**, **о̀ста̄та̄ка̄** и сл. Анализирани материјал показује да Београђани немају дужине и код њих се среће неколико случајева дугосилазног акцента на другом слогу (**дода̂така**, **зада̂така** (по 3 пута), **масла̂чака** (5 пута)).[6] Анкетирани у Тометином Пољу најбоље чувају дужине и немају дугосилазни акценат ван првога слога у наведеним примерима. Код њих се (и код анкетираних у Пожеги) уочава акценатски модел дугоузлазни акценат и две постакценатске дужине, док се код једне анкетиране Тометинке[7] родом из Невесиња (Мостар) уочавају облици прозодијске норме (пр. „*За време Другог светског рата на Маљену је било сакривено неколико* ***бѐгӯна̄ца̄*** *– не знам да ли су били из редова* ***обавешта́ја̄ца̄***.“, „*Један од* ***до̀да̄та̄ка̄*** *здравој исхрани јесте* ***помо̀ра̄нца***.“, „*Ово село имало је неколико* ***добро̀во̄ља̄ца̄***. *Њихове породице у рату нису имале* ***губи́та̄ка̄*** *– сви су живи и здрави.*“, „*Од свих* ***напи́та̄ка̄***, *највише волим да попијем сок од крушке такише.*“, „*Неколико* ***истомѝшљенӣка̄*** *ће ти рећи да*

[6] У књизи *Прозодија и говорна култура* за овај модел супстандардних облика каже се да функционално представљају дублете и да су „фонетски врло погодни за говорника пошто акцентом блиским средини речи окупљају слогове око себе и смањују број дужина“ (Јокановић Михајлов 2012:64).

[7] Ова Тометинка открила је да је рођена 1947. године у Невесињу (Мостар, Херцеговина) те да од 1976. године живи у Тометином Пољу. У свом говору има добро очуване све дужине, живу појаву преношења акцената на проклитике, а понекада се среће и понеки случај (и)јекавске замене „јата“. Изванредни примери преношења акцената на проклитике чули су од ње. Ево примера: **Дѐ ђавола**! Он се **нѐ да̄** вући **за̀ но̄с**.; Седи **на̀ мјесто** и буди миран!; Овце одоше **у̀ поље**; Дошли су **из гра̂да** па им све занимљиво. Баци грудву **у̀ снијѐг**.; Каква је – **о̀д зла** се **нѐ да̄** гледати., **Нѐ пада̄** ми **на̀ памѐт** да слушам твоје савете. Асим Пецо (*Говори источне и централне Херцеговине*) је указао на одступања говора источне и централне Херцеговине у односу на прозодијску норму. Ево неколико примера: А. Пецо је у раду приметио појаву краткосилазног акцента уместо краткоузлазног у зависним падежима личних заменица и заменице за свако лице типа *мѐне / мѐни, тѐбе / тѐби, сѐбе / сѐби*, иако су, према *Једнотомнику*, ови примери дублетни са краткосилазним акцентом. Ипак, код анкетираног субјекта ови примери са краткоузлазним акцентом. Такође, и примери дублета показних заменица типа *о̀ва̄ј / о̀ва̄ј и о̀на̄ј / о̀на̄ј* где, према А. Пецу, „centralnohercegovački ima, opet, samo kratkosilazni akcenat na ovim zamjenicama“ (2007:277) а анкетирани субјект обрнуто. Аутор наводи и да глаголи типа *до́ћи, по́ћи, на́ћи, са́ћи* у источној и централној Херцеговини јесу са дугосилазним акцентом, што није случај са анкетираним субјектом из Тометинога Поља.

одустанеш од нових ***пȍчēтāкā*** *у лошој години*.“, „*Због јаке зиме, на стаблима шљива видим мало нових* ***зȁчēтāкā***.“).

И дијалог у Београду, Пожеги и у Тометином Пољу потврдио је појаву дугосилазног акцента ван првога слога у Београду, и модела дугоузлазни акценат и две постакценатске дужине у Пожеги и Тометином Пољу код ових именица. Ипак, субјект из Пожеге, упитан за генитив множине **пȍдāтāкā** који се може чути од стране новинара РТС-а, одговорио је: „*Ја бих рекао да је у питању мода и да је то неправилно*.“ Овај субјект из Пожеге на следећи начин је изговорио следеће именице: **додáтāкā**, **губи́тāкā**, **задáтāкā** и **напи́тāкā**.

3. ЗАКЉУЧАК

Резултати анализе дистрибуције силазних акцената ван првога слога у речима странога (и домаћега порекла) у српском језику показују да се речи страног порекла налазе у процесу адаптације прозодијској норми те се прозодијски стандард код њих може, у већој или мањој мери, очекивати у временима која долазе. Генитив множине вишесложних именица домаћег порекла са силазним акцентима ван првога слога је са силазним акцентом ван првога слога у Београду и моделом дугоузлазни и две постакценатске дужине у Пожеги и у Тометином Пољу. Доминантна појава овог модела у генитиву плурала вишесложних речи домаћег порекла показује да је реч о дублетима којима би нормативни речници и приручници требало да реше статус. Такође, резултати овог истраживања показали су да су ближи прозодијској норми субјекти у Тометином Пољу и Пожеги, а да је очуваност постакценатских дужина најбоља у Тометином Пољу, добра у Пожеги док је Београд без постакценатских дужина.

Када се анализају дијалози са субјектима у вези са улогом језичких стручњака, школе и медија о овој проблематици, закључак је да постоји јак утицај медија и школе. Анализа наводи и на чињеницу да се тренутно недовољно негује прозодијска норма, али је код

субјеката евидентна свест о њеном значају. Та чињеница показује којим путем би требало да се креће жива реч. Тако је нпр. субјект из Београда, ученица трећег разреда средње школе, рекла да би се брзо адаптирала прозодијској норми: „*Одмах бих се навикла и причала бих правилно, када би ми неко баш рекао како треба да се каже*.“ Овај драгоцен податак показује да је мишљење језичких ауторитета пресудно када је реч о овој проблематици. Зато је упитана ученица да ли би и ван школе говорила онако како јој језички ауторитет каже да треба. Одговорила је потврдно. Ипак, један 55-годишњак из Тометиног Поља на питање: „*Ако би ти стручњаци језика рекли да је исправно како се говори на РТС-у и да треба обраћати пажњу како они говоре, да ли би ти то послушао и говорио као и они*?“, одговорио је: „*Тешко је то мењати у ходу. Откуд знам.... Човек мора да говори како је навик`о.*“ Субјект из Пожеге рекао је да је метатонијски пренет акценат именица које су предмет овог истраживања чуо „*у Дневнику или тако некој емисији*“ те да „*тако говоре једино на телевизији*.“ Сви ови подаци јасно указују да медији и школа јесу главни креатори правилног говора те да се овом питању мора посветити посебна пажња и континуиран рад, а на то је и раније указивано: „*језик електронских медија битно утиче на развој књижевног језика*.“ (Ђуровић 1996:61). Из анализираног материјала јасно се види да већина субјеката РТС наводи као узорну када је реч о прозодијској норми. Такође, анализирани материјал показује да је код свих пристутна свест о значају прозодијске норме која се недовољно негује.

Literatura:

Đurović, Radoslav (1996): *Šest ogleda o srpskim akcentima*, Užice, Kulturno prosvetna zajednica

Ivić, Milka (1997): *O Vukovom i vukovskom jeziku*, Beograd, Biblioteka XX vek, drugo dopunjeno izdanje

Jokanović Mihajlov, Jelica (2012): *Prozodija i govorna kultura*, Beograd, Društvo za srpski jezik i književnost, Biblioteka Književnost i jezik, knjiga 42

Jokanović Mihajlov, Jelica (2006): *Akcenat i intonacija govora na radiju i televiziji*, Beograd, Društvo za srpski jezik i književnost, Biblioteka Književnost i jezik, knjiga 14

Jokanović Mihajlov, Jelica (1997): „Inovacije u prozodiji reči i iskaza kao odraz aktuelnih društvenih promena", u: *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, Beograd, vol. 40, br. 1, str. 41–48

Nikolić, Miroslav (1972): „Govor Gorobilja", u: *Srpski dijalektološki zbornik br. 19* (ur. Mihailo Stevanović), Beograd: SANU

Peco, Asim (2007): *Govori istočne i centralne Hercegovine*, Izabrana djela I–VI, knj. I, Sarajevo, str. 277–279

Distribution of falling accents outside the initial syllable in words of foreign (and domestic) origin in Serbian language

Abstract: The paper analyses accents outside the first syllable in words of foreign (and domestic) origin using a research in three different environments by survey and interview. The subjects of the research were people from Belgrade (urban environment), village Tometino Polje (near Divčibare) and Požega (small town near Užice). The aim was what extent the standard is obeyed.

It was concluded that Belgrade keeps a long-falling accent after the first styllable, but not postaccentual lenght. This is not the case in Požega and Tometino Polje. People there, in the genitive plural of polysyllabic words of domestic origin keep the model long-lasting accent and two postaccentual lengths and follow the standard to a lesser extent (Tometino Polje). The paper also analyses the role linguistic experts, media and school have in this field through the discussion with subjects. The results show that subjects are aware of a huge influence they have, but they agree that standard is not sufficiently obeyed.

Key Words: prosody, the falling accents outside the first syllable, the falling accents outside the first syllable of nouns of foreign origin, the falling accents outside the first syllable of nouns of domestic origin

---

Izjava autora o nepostojanju sukoba interesa i poštivanju općih etičkih kodeksa:

Autor potvrđuje da ne postoji nikakav stvarni ili mogući sukob interesa vezan za ovaj tekst te da je tekst napisan u skladu s etičkim kodeksima prema preporukama COPE (Committee of Publishing Ethics).